

Vera Modernbiyayîşî de Medreseyê Rojhelatî / Şerqî

Against the Modernization Eastern Madrasas

Nurettin BELTEKİN*

KILMÎYE:

Armancê nê cigêrayîşî “medreseyan bi çi stratejîyan teberê tewhîd-î tedrisat de mendê û bi çi stratejîyan tesîr xo ramitê” cakerdiş o. Metodolojîyê xebat, kalîtatîf a. Bi cigêrayîşê lîteratûr û mulakatan ameya viraştîş. Xebate de rojhelat / şerq, sey yew faîl ameyo dîyayîş. Îlmanê cematkiyê modernî de rojhelat / şerq sey yew obje yeno dîyayîş. Xebate de no fikir, rexne / krîtîk beno û her gelê rojhelatî / şerqî û karê înan sey yew faîl yeno dîyayîş û tehlîlkerdiş. Netîceyê xebate de ameyo dîyayîş ke medreseyî sey yew îqtîdar mîyanê şare de xebitîyê. Bi cîya-cîya fonksîyonan heyatê xo û tesîrê xo dewam kerdê. Medreseyan mîyanê şarî de fonksîyonê halkerdişê sey dewayanê medenî, deyn, arazî ardo ca. Reyna medreseyan sey yew merkezê muxalefetê sîyasî, kulturî û dînî xebitîyê. Fonksîyonê bînî zî o yo ke wextê qedexekerdişê kirdkî / zazakî de medreseyan kirdkî / zazakî sey zîwanê perwerdeyî qabul kerda.

Kelîmeyê kîldî: modernbîyayîş, mederseyê şerqî, kerdoxîye, stratejîyê medreseyan.

* Het. Doç. Dr.,
Universîteyê Artuklu yê
Merdîn, Fakulteyê Edebîyatî,
Qismê İlmanê Perwerdeyî.
Assistant Professor, Faculty
of Art, Department of
Education, Mardin Artuklu
University, Turkey.
e-mail: nbeltekin@yahoo.com.

ABSTRACT:

The aim of this study is to research how the madrasas stay out Tevhidi Tedrisat and by which strategies continues their effects. Method of the study is qualitative. It is based on screening of the literature and

obtaining data from in-depth interviews on the subject / topic. In the study, contrary to modern social sciences, the east has been recognized as a subject/maker as the east is analyzed as an object in the modern social sciences. In this study, this approach has been criticized and all actions of the east are analyzed in the context of its subjectivity. As a result, the madrasas are committed as a power in the society. They have continued to impact the society by performing different functions. These functions transformed madrasas as a power into the society. Madrasas have resolved problems among people related with civil law, land law and commercial law. In this sense, they have worked as a court. Madrasas are a religious, political and cultural opposition center. Another positive aspect of madrasas was that they maintained teaching Zazaki/Kirki Kurdish (as well as Kurmanji Kurdish) at a time when Kurdish language was banned.

Keywords: modernization, East / Kurdish Madrassas, subject, strategy.

1. DESTPÊK

Seserra hewtêsin ra pey Awrupa de hadîseyî pîlî ameyê meydan. Reform, Ronasans û Înqilabê Sanayî ke hem semedê rojawan, hem zî semedê cayanê binan tesîrê bingehîn viraştî (Giddens 2010, r. 9). Xususan yew fikro newe rojawan de bi bingehê her çî. Fikirê roşnayîye (bi Tirkî aydınlanma) ke aqsê dînan, merdimî parçeyê kaînat ra vet û merdimî vera kaînat de ca da ci. Mîyanê însan û tebiat / xoza de yew mucadele îlan kerd. No fikir gore, merdim ganî tebiat bigêro binê destê xo. Însan û tebiat sey yew wasita ameyê dîyayîş (Adorno û Horkheimer 1995). Fikir, bi modernîye yew sureta siyasî, îktisadî û cematkî girewt. Modernîye sey yew proje her hetê dinya de ame tetbîqkerdişî (Vali 2010 r. 43; Özsoy 2009). Çunke goreyê nê fikirî insanîyet yew xet ser herikîyena. Serê na xeta zamanî de tanî şarî lez herikîyo, tanî zî tepîya mendî. Ê ke aver şîyê, şarê rojawan ê û ê ke tepîya mendê, şarê rojhelat û ê bîn ê. Cematê merdimîyê zî, goreyê ney tesnîf kerdê: Aversîyayê û Tepîyamendê. Semedê berdişî şaranê tepîyamendîyan, bi sevîyeya şaranê aversîyeyan “proje yê modernbîyayîşî” her ca de ameyê tetbîqkerdiş.

Modernîye, bi projeyanê modernbîyayîşî her cayê dinya de xususan bi destê dewleta neteweye / mîliye ya modern yew tesîro pîl viraşt. Verê cû modernbîyayîş zafê, cor ra cêr bi zorkanî ameyo tetbîqkerdiş la badê cû her ca de terefê şaran ra sey yew esas ameyo qebulkerdiş. Çunke modernbîyayîşî û awanbîyayîşî eynî mana de yeno fehmkerdiş. Goreyê na zîhnîyet helbet çend awanbîyayîş bibo, hende zî medenîbîyayîş yeno meydan. Na mana de modernbîyayîşî yeno manayê medenîbîyayîşî. Bi no rasyonâlîte modernîye yew projeyo zorkanî ra bî yew projeyo ke semedê awanbîyayîşî û medenîbîyayîşî yê “zarurî”. Modernbîyayîş bi no qeyde

her wareyê cuye / heyat girewtî binê destê xo. Modernîye bi destê dewleta neteweye / mîliye her ware de monopola / tekela xo ronaya. Mavajî wareyê / sahaya emniyete de şuxulnayîşê çek û sileh, aye deste de yo. Reyna wareyê perwerdeyîye de perwerde û mueseseyanê înan, tena destê dewlete de yê. Modernbîyayîşî de perwerde û mueseseyê perwerdeyî sey mektebî, faktorê muhîm ê. Perwerdeyî, hem yew projeya modernîyeyî ya û hem zî modernîye projeya perwerdeyî ya. Modernkerdişê cematî û gelan de mektep û perwerdeyîye, faktorê zaf muhîm ê. Çünke pê destê muesesanê perwerdeyî, dewleta neteweye / mîliye hemê hedefanê xo ana ca. Mavajî mektebanê ewilî / dibistanî viraştişê hemwelatîyan de wayîrê rolê giran ê.

La şarê ke marûzê projeyanê modernkerdiş biyê vera nê projeyanê cîya-cîyayan stratejîyanê xo pawito û vera ci vinderto. Medreseyê rojhelatî / şerqî bi tebermendişê tevhiid-î tedrisatî, xo û şarê xo tesîranê modernbîyayîşî ra pawitî. Xayeyê na xebate “medreseyî bi çî stratejîyan teberê tevhiid-î tedrisat de mendê û bi çî stratejîyan tesîrê xo ramitê” cakerdiş o.

Metodolojiyê xebat, kalîtatîf a. Bi cigêrayîşê literatûr û mûlaqatan ameya viraştiş. Xebate de, rojhelat / şerq sey yew kerdoxî / failî ameyo qebulkerdiş. Îlîmanê cematîyanê modernî de rojhelat / şerq sey yew obje yeno dîyayîş (Wallerstain 2005). Xebate de no fikir rexne / krîtîk beno û her gelê rojhelat / şerqî û karê înan sey yew fail yeno dîyayîş û tehlîlkerdiş. Mavajî literatûrê îlîmanê cematîyanê modernî de kelîmeyê “şerq” wayîrê manaya pejoratîf a. Kelîmeyêka nebaş a û manaya feqîriye, tepîyamendeye, ûêb. de yena şuxulnayîş. Naye ra, na xebate de semedê referansê literature, kelîmeya “şerq” ameya şuxulnayîş. Feqet semedê kerdoxîye / failîye yê şerq zî kelîmaya “rojhelat” ameya şuxulnayîş.

Kerdoxîyê / failîyê medreseyan bi xebata wareyî / saha ameya tespîtkerdiş. Mûlaqatê ke mezunanê medreseyan de ameyê kerdiş, seba na xebat gelek materyalî dayê. Mûlaqatê ke ti ra îstîfade biyê, zêde ra mezunanê Medreseyê Sipiyeni yê. Tanî zî yê medreseyanê cîya-cîya mintiqayann ê. Yew mûlaqat zî derheqê alaqayê medreseyan û musedeyê sîyasiyan de yo. Materyalo ke nê mûlaqatan ra arêdiyayo, pabesteyê kerdoxîyê medreseyan ameyo tehlîlkerdiş. Kerdoxîyê medreseyan bi hewayo tematîk tespît biyê û ameyê şîrovekerdiş. Helbet na xebate, yew xebatê saha ya û xayeyê yê medreseyan ser o yew hukmo peroyin / umûmî vatiş nîyo. Na xebate, bi xebatê wareyî / saha, fehmkkerdişê medreseyan yew gam a.

2. MEDRESEYÎ Û TEWHÎDÎ TEDRÎSAT

Seserra desin ra nat alemê Îslamî de medreseyî, sey mueseseyê îlmî estê û xebata îlmî kenê (Şengül 2008). Wexta ke Kurdî biyê musulman, her bajarê Kur-

dan de medreseyi abiyê. Mavajî, Cizre, Urfa û cayê bînan de. Wextê Eyubîyan de, yew tanzîmatê perwerdeyi biyo. Goreyê nê tanzîmat medreseyan de îlmê Îslamî, astronomî, muhendîsî, mantiq, tip, tarîx, coğrafya, edebîyat ûsn. . yewendes îlmî belî biyê û sey mufredat ameyê wendiş. Medreseyi, na xet ser roj bi roj aver şiyê. Wexta ke Moxolan alemê Îslamî îstîla kerd medreseyan zaf zerar dî û zaf tepîya şî. Badê Moxolan wextê Mîrîtiyê Kurdan de mavajî Farqîn, Silîva, Hasankeyf, Bedlîs, Hasankeyf, Cizre û Urfa de yew tradîsyonê medrese esto (Epözdemîr 2009). No tradîsyon de xususan tesîrê tesewuf aseno. Verê Mewlana Xalid ke ey Neqşibendîye ard mîyanê Kurdan, medreseyan de tesîrê Qadîriyan bibî. Badê ardişê Terîqatê Neqşiyî, medreseye Qadîriyan vurîyê û biyê Neqşibendîyê. Naye ra, nê medreseyi bi nameyê Medreseye Neqşibendîyan yenê namekerdiş (Şengul 2008; Epözdemîr 2009). Medreseyan cîya-cîya dewreyê tarîxî de cîya-cîya namêyi girewtê: Medreseyanê wextê dewreyê mîrîtiya Kurdan ra “Medreseye Mîran”, medreseyi ke bine tesîrê terîqatê neqşiyî de şekil girewtî ra “Medreseye Neqşibendîyan”, semedê ke medreseyi mintiqayê Kurdan de awan biyê û bine kulturê Kurdan de şekil girewto nameyê “Medreseye Kurdan” û yew zî nameyo ke literature de vîyeren “Medreseye Şerqî” yenê şuxulnayiş.

Modernbiyayîşê Osmanîyan ra nat mîyanê medreseyan û mekteban de yew mucadele destpêkeno. Xususan badê Cumhuriyet seba ke di hebî zîhnîyetan temsîl kenê, fikrê veradayîşê medresan mîyanê ronayoxanê Cumhuriyet de qewet geno. 1924 de bi qanûnê “Tewhid-i Tedrisat” hemeyê mueseseyê perwerdeyi gênê binê Wezaretê Perwerdeyiye Millî û perwerdiye de “yewiye” temîn bena (Kaymakcan 2006; MEB 2010). Perwerdiyê dînî nêwedariyayo, mîyanê sisteme de ca dayo ci: “Mektebê” îmam xetîp û îlahîyat abiyê. Bi îfadeyo bîn, perwerdiyê dînî, mîyanê sistema modern û sekulerî de goreyê ihtiyacê wextî reyna însa benê. La dewreyê tek partî (1923-1946) de semedo ke perwerdeyiye dînî zerar dano “inqilaban” no tetbîqatê Cumhuriyet terk kenê û sereyê 1930an de “mektebê” îmam xetîp û îlahîyat qefelyenê û mekteban de dersê dînî nêna diyayîş. 1946 ra pey perwerdeyiye dînî reyna agêriyena sistema perwerdeyi. Verê cû dersê dînî, bi waştîşî ameyê diyayîş, bade zî wextê îqtîdaranê bînan de xususan 1970an û 1980an de, dersê dînî benê mecburî (Kaymakcan 2006). Cumhuriyet teberê yew dewreyo kilmî de yanî dewreyê tek partî de wareyê perwerdiyê dînî veng nêverdayo.

Badê herbê yewinê dinya, mintiqayê Çewlîgî de zaf medreseyi nêmendî. Hem tesîrê herbî ra hem zî tetbîqatanê Cumhuriyeti ra, medreseyi zayı û zaif bî. Na mesela îfadeyanê Mehmedî Mela Emerî ra zî yena fehmkardiş. Seke nameyê yi ra zî fehmbeno ke babîyê yi zî mela biyo. Vatişanê yi ra yeno fehmkardiş ke keso ke eşkeno Qur’an biwanî, meyîti wedaro zî tira vanê mela:

“Mala Ehmed bi, Mala Ehmêdî Zeydûn, tiya Fexrûn ra bi, hol yo malla bi, eyarî Seydayî di bi. Ūmi itya Sipêni di medresa kerd a. In mallûno g’ yi het wend, wi lez merd nêşkê malatî tamûm kirî. Yi (Mela Emerî) Mala Ehmedî het ders guret, Mala Memîş yi het ders guret, Mala Silêmunî Alzûnî yi het ders guret. Mala Silêmun yo wext şîbi Îran. Uja fariskî musabi. Zê bilbilî zûnêni. (. . . .) Mallayî bin bile çine bî. Yo mala Silêmun bi Alzûn di, yo Mala Şukrî bi Duernûn di, Mala Şukrî xu rî qarî’ Qur’anî bi (Qur’an wendbi). Ehendo g’ zûnêni meyt bişuyî, kefen kirî. In duarmalê ma di kum ca meyt bibênî ven dênî babiyê mi Mala Emerî, wi şîni şitîn. Sekerat di ço bibênî ven dên ci wi şîn çend ruejî serî niweşî ya wendîni” (Mehmedî 2005).

Wextê Halk Partî de hukmê cendirmeyan bêsinor o, bi îfadeyo bin “asin wenî paxir virajenî”. No wexto xidar de Mehmedî Mela Emerî¹ qedexeyo ke medreseyan ser de yo wina vano: “O wext ders dayiş yasax bi. Yasax hama senî yasax! Tay kitabî çî ma berdî nimitî. Willayî pê in destûnî xu mi kitabî berdî axuerî ma di kerdî zerrê harrun û simer da ser (Mehmedî 2005)”. Na qedexîye têna wareyê perwerdeyîyê dînî de çin bî her wareyê dînî de mavajî feraîzê dînî ke her roj yenê ca de zî este bî. 1950 ra ver Çarşiyê Cêrî de ezan bi Tirkî ameynê vengdayiş. Mehmedî Mela Emerî na zordariyê bi nê îfadeyan, hîkaye keno: “Heta o [1950] wext azûn Tirkî wêndîn. Yo Mela Yaqub bi, çarşuyê cêrî di yi vendên vatîn “Tanri uludur! Tanri uludur! Tanridan başqa yoktur tapacak!”

Badê Demokrat Partî biney serbestî viraziyena, helbet na serbestî medreseyan zî biney kena rehat la qedexîye ke medreseyan ser de ya nêwedariyena. “Aya ser Demoqrâtû seçim qezenç kerd. Celal Bayar bi cumhurreîsî, Menderes bi başwekîl. Menderesî wexto g’ hukmat na rû azûn kerd Erebkî. Dersê Qur’anî kerd serbest. Medrese(yî) nê, dersê Qur’anî. Ma hînî o nûme ra Sipêni de medrese kerd a. Medrese kerd a. Hînî feqî bî zafî (. . .) Pîyor piya benu hêştês serrî. Itya Mazrafaqî dî, bo kêy yi hama zî hûniyo estû, keyê xu di ders dênî. La feqî dew ra vila nîkerdî. Feqî Çolig ra ûmênî ders gurêtîn û têpiya şîni. In kitabûn di zaf bibi mahîr. Tu vatîn qey pîyorin ezber ra zûnû” (Mehmedî 2005).

Her çiqas medreseyî badê Demokrat Partî binekêk biyê rehatî la reyna dewlet roj bi roj alternatîfê xo viraştî û waşt ke herindê medreseyan de înan îqame bikero. Her yew dewre de goreyê şertan medreseyan û ehlê medreseyî reyde bi cîya-cîya stratejîyanê xo îqame kerdo.

1 Birayê Seyda Mela Sileymanê Sipyenî yo

3. STRATEJİYÊ MEDRESEYAN

P. Berger, B. Berger û Kellner (2000), behs kenê ke vera moderbîyayişi de şarê ke rojawanij nîyê hîre tewirê înan estê. Goreyê nê fikirî netîceyê xebate de ameyo diyayiş ke medreseyi sey yew îqtîdar mîyanê şare de xebitîyê. Bi cîya-cîya fonksiyonan, heyatê xo û tesîrê xo dewam kerdê. Medreseyan mîyanê şare de fonksiyonê halkerdîşê sey dewayanê medenî, deyn, arazî ardo ca. Reyna medreseyan sey yew merkezê muxalefetê siyasî, kulturî û dînî xebitîyê. Fonksiyonê bin zî o yo ke wextê qedexekerdîşê kirdkî / zazakî de medreseyan kirdkî / zazakî sey zîwanê perwerdeyi qebul kerda.

3. 1. Îmamtiya Fexrî

Wextê Tek Partî de dewlete îmam perwerde nêkerdênî. Naye ra dewan û bajaran de îmamê camîyan ke medreseyan de wendebî, îmamîyê kerdênê. Maîşetê nê medreseyan de tewr ameyênê diyene: Terefê şarî ra û terefê şêx û axan ra (Şengül 2008, r. 109). No munasebet ke mîyanê medrese û Melan de virazîyayo badê Tek Partî de zî dewam keno. Çünke çimê şarî de dîn têna bi medreseyan temsîl beno. Badê Tek Partî qedexeyîye ke medreseyan sero ya binekî bena sist. Medreseyi no wextî de binekî nefes gênê la ancî zaf rehet zî nîyê. 1950 ra pey dewreyo zafpartiyin de dewlete lîseyanê îmam xetîp akena û wazena venganiye ke medreseyi dekenê bi mezunanê îmam xetîp dekeroye (Şengül 2008, r. 110).

Îmamtiya fexrî semedê kultur û giraniye medreseyan, mîyanê şarî de ca girewtîşî yew faktoro gelek muhîm o. Medreseyan pê destê nê îmaman her bîyayişi ra heta mergî cayê xo şedna. No qeyde Melayê dewî sey giragiran mîyanê cematî de cayê xo girewtî. Hurmet û giraniyê melayan ke mîyanê cematî de virazîya badê cû zafê înan rê lazim bîya. Çünke wexto ke badê akerdîşî îmam xetîp û îlahîyat dewlet waşt ke cayê Melan bi mezunanê nê mekteban dekeroye. Melayan no hurmet û giraniya xo ra zaf îstîfade kerd.

3. 2. Ma Şinî Şerîat

Mîyane şarê Çewlîgî de yew qiseyo meşhur o ke hetê kerdoxîyê medreseyanê rojhelatî / şerqî yew stratejiyo muhîm îfade keno. Seke yeno zanayişi ke badê 1923 şarê mîyanê Çewlîgî û dewlete de yew serdinî virazîya. Şarê Çewlîgî muessesanê dewlete ra xo dûr girewt. Medreseyan zî no hal semedê estbîyayişê û ramitişê hukumê xo sey yew strateji dîyo. Mîyanê şarê Çewlîgî de sey yew mehkema xebitîyê, qiseykerdoxî medreseyan zafêrî waran / sahan ra meseleyanê şarî rê “şerîat” ker-

do. Meseleyî ke şarê Çewlîgî pê medreseyan hal kerdênê, ewro teşkilatê edliye de mehkemayê asliye, sulh, arazî ûeb. de yenê mehkema kerdîş.

Helbet bê qewetê emniyet / pawitişî mehkema kerdişî gelek yew gureyo çetin o. Bi vatişo bîn, bê dewlet tesîsê adalet, zaf çîyo balkêş o. Melayan bi çi qeyde hukmê xo romito seba fehmkardişî, na meselayê Seyda Mela Sileymanî Sipyenî fikir dana. Ehmedî Mela Emerî şahîdê na mesela bîyo, mesela goreyê vatişê ey yena neqilkerdiş. Rojek yew merdim semedê meselayê telaqî yeno verê Seyda Mela Sileymanî Sipyenî. Seyda goreyê vatişê merdim “şerîat keno” û merdimî ra vano “To cînîyê xo verdaya”.

Yo modow’ derg qedîya Mela Feyzî ûmi Sipênî qey Seydayî Ez şîya hetî. Nuno çî werdî çay çî ûme –xura Mela Feyzîyî zê waharî keyî çayê mizafirûn kerdîn de, sifri daritîn we- wextî şî hîn wextî rakowtişûn u, guya ma hîn cilun çî ûnî kenî ra. Va. “Willayî Seyda inî mallayî hetî ma međî (xiybetî) tu kenî zaf mi zuar yenu!”. Seydayî va. “La kenî vûnî se?” Yi va. “O yo merdim estu, [....] ra, ûmo (ameyo) tu het, cînîyê yi verdîyawa ma pîyorin vatu “verdîyawa”, yi vat –la ez şîya Mela Selîm Az (Şarî wever Seydayî ra ihna vatîn) fitwayê mi dawa ez ûmeyay! Xura fitwayê tu kum vînu hîn nêftun toyê vaju. (... .) E! Senî g’ vatu Mela Silêmunî fitwa dawa, birarû cînek dawa ci. Gureta şîyu. Liya wi bi sur. Va: “Feyzo ti serî siway ûmêyî!. Tu qey ina qal serî siway ra mi ra nivata?” Yi va. “Willayî Seyda insun çî itya bî mi nîva!” Seydayî va. “Willayî ti ina hel kuwenî min a ver! –wextî hînî erêy o, wextî rakowtişûn o-“ Va. “Îna hela pey ez nêşkema itya vindirî!” Va: “Pey vasitayî mi cînî ya vêrdîyayî şîyu nûmey mi birarûn ra vatu, birarû cînî dawa ci. ” Willahî aya sewî Seydayî Mela Feyzî zî eştî xuwa ver û şî. Hîn çî meheli rasey aya dew ez nêzûn. Şîbi uja vatbi ay mêrikî biyarîn ez çuwey kena (ma pêro piya huyennê). Mêrik remabi. Vendabi birarunî cînek, ez vun qey hîri birayî bîy, vatbi:” Liya willayî mêrik umo mi het qeydo k’ mi rî qalî kerdî, pey îfadey feki yi cînî verdîyawa. Mi fitwa ci nêdawa! Ha verdayî!” Aye dima, birayî şîni cînek mêrikî ra genî. Vatey Seydayî kerd.

Na mesele mojnena ke medreseyan bi rîayetê şerîatê de bi cîdîyet û hesasîyet şarî hete de bîyê wayîrê îtibar. Ê pê no îtibarê xo hukm ke dayo ameyo tetbîqkerdiş. Mulaqatan de wasfê Seydayan ra ê ke zaf yenê vatiş; îlîm, selahat û teqwa bî. Nê wasîfî, mîyanê şarî de yew îqtîdaro manewîyê medreseyan awan kerd û hukmê medreseyan ramit.

3. 3. Zazakî / Kirdkî Tedrîsat

Projeyê modernbiyayîşî ê Cumhuriyet projeyeko homojen o. Yew dîn, yew zîwan û yew kultur ser o yo. Naye ra zî teberê zîwanê Tirkî de hemê zîwanî ameybî

qedexe kerdene. Na qedexîye seba ziwanan zaf tengasiye viraştîbî. Zafê ziwani binê tehlikeyê vindîbiyayîşî de mendê. Xususan mekteban de qijî ke ziwane înan Tirkî niyê gelêk tengasî anta. Na mesela de gelêk tecrubeyê trawmatîk estê (Coşkun Derrince û Uçarlar 2010). Wîna yew wexte de medreseyan de kirdkî sey yew ziwane perwerdeyî / tadrîsat ameyo qebulkerdiş. Qisedayîşî ke bi mezunanê medreseyê Sipyeni ameyê kerdiş de çiyô balkêş o bî ke ziwane medrese roj bi roj hetê kirdkî ya vurîyayo. Çünke Seyda wendişê xo zafê Binê Xetî de û Misir de kerdibî. Naye ra zafê tadrîsatê ey de tesîrê wendişê nê cayan estbî. Mavajî verê cû dersî bi Erebkî û kurmancî dayîyêne la badê zî herindê kurmancî û Erebi kirdkî gêna. La reyna ziwane dersdayîşî de reyna giraniya kurmanckî asena.

Mehmedî Mela Emerî vano medreseyê Sipyeni de, “[Seydayî] ders kurmuncî dênî. Seydayî talebeyê ke kird î (zaza yî), kirdkî ders dênî ci. Xora kamo ke kurmanc binî kurmanckî ders denî ci. La zafî kurmancî ders dênî.” Mezunanê medreseyê Sipyeni ra Mela Feyzî Buegij na prosesî wina îfade keno: “Ma zazakî ders dînî. Seydayî ewil kurmuncî ders deynî. Bîlaxere yo mude Şex Burhanedîn Efendî ûme uja va: “Şîma in zûnî ma qey eştu binî lingûn?” Madem kî ti zazakî hîna hol zûnî. (...) Ti zaza yî, talebey tu zaza yî. Seyda zî inê ra zaf memnun bi. Cuwa pey Seydayî hîn dest kerd pê zazakî ders da. Mi ra yo talebey yi wo kurmunc bibênî, zazakî nêzûnênî ay kurmuncî ders dênî ci. Zobîna zazakî ders dênî.”

Helbet vurîyayîşê ziwane dersdayîşî de tesîrê merdîmanê giragiranê Çewlîgî ra teberê faktoro tewr muhîm eleqeyê xo yo fehmkerdişê dersî yo. Bi îfadeyê Mela Feyzî Buegij “îstîfade” yo. Semedo ke wendekarê Seydayî zafê Kird ê Seyda zî roj bi roj ziwane dersdayîşî keno kirdkî. Mela Feyzî Buegij na mesela wina neql keno:

Kurmuncî zî hol zûnenî. La, zazakî him yi him ma hol zûnenî ma rî hîna zaf îstîfadey yi bi. Hetta yo di hebî hevalî mi bî, yin zî yo di serrî Seydayî het wend bîlaxere şî başqe cûn (cayan). Wexto g’ ma ûmey yo ca, qey Humayî ez raşt a vûna, ay hevalûnî mi ez berda yo kişt mi ra persey vatû: “Tu çendêk perey dey Seydayî?” Çi ra? Mîn u yin eynî kitab ra ders dîya, mabên mîn u yin di zaf ferq bi, ez yin ra zaf vernî di bîya. Yin vatu in gure pey torpîl bîyû. Aye ra Seydayî xusûsî îhtîmam mueto mi. Ez wiyawa. Mi va. “In senî qalî şîma hê kenî? In qalî seni yenî vatiş?” Mi Qowlî Ehmed wend Seydayî het. Mentiq. Seyda mentiq de xayet waharî îlm bi. Ez şîya yo seydayî het. Aw seyda zî meşhur bi guya. Ay seydayî mi ra va: “Tu in çend rey wendu? Ti qey tecrubî ya ûmê mi het?” Çünkî mi dersê xu Seydayî het guretîbî. Yanî mi ra yo şubhe kerd. Heta mîn feqîyun di dedîqudî virazîya. Va. “In sade qey denemî ûmo!”

Wina aseno ke meleyan seba ke ders seydayanê kurmancan ra girewta, înan zî ewilî de dersa xo kurmanckî danê. Na mesela tecrubanê Mela Mehemedê Mu-

radan de zî yena fehm kerdîş: “Derse xwi kurmunckî deni. Derse, Mela Yusuf yin zi kurmunckî denî; medresunî ze terefi Muşî di kurmuncun ra ders girotbi. Aye ra kurmunckî ders deni. Hetta ma bi xwi, ewil wexto g’ ma ders da -ma miyun kurmunckun di bi-, ma kurmunckî ders deni.” Bade cu wexta ke sey “dewuni Suelaxuni (Bongilani) ra Arzeng” yan zî “Pali” ke kirdî zaf ê, “hucrey” a xo kerda “ciya” û zîwanê dersdayîşî zî kerdo kirdkî. Mela Mehemed vano: “Hem mi imamti kerdin hem zi mi zazaki ders deni. Feqi ma zazayi bi. Ma hini kurmuncki ders nedeni, ma zazaki ders deni. Qaideye yin ma ewil ser nekotibi, cuwa pey ma g’ ders da, ma uniye (niyada) hina rehet a. Hina rehet yena fumkerdiş (Mela Mehemed 2003, r. 6).”

Mulaqatan de tayî vatişî eleqeyê medreseyan û kirdkî têna “îstîfade yan zi wayîrê medrese” bîyayîş ra wet, xo na mesele de mesul dîyayîş ra yo. Mesela Mela Kamil Puexî ke ey yew mewlido Kirdkî nuşto na ware de wina vano:

En hol çî yo. Ez wazena ina yew çî bibo. Werrekina yew teni ze mi xwi bieş-teni werte u bivaten “Liya, liya, ma zi esti!”. Erebi vuni “Entum rical, nehnu rical”. Yani şîma zi cumerd i, ma zi cumerd i. Werrekina cendna teni ina dewa bikeri. Mesela duar-male (dormeye) Cewligi de raşt a zi melay mumtazi esti. Werrekina ini melay mumtazi biumeni yew ca, derheqî nuştişî zuni xwi de, tarixi xwi de eserek biviraştani, biarden meydun. Kelimun ser o bixebitiyan zaf hol bin. Aye ra cido inayin ma wazeni. Feqet taye zi taye sebebuni qijkekun muejnani ra (nawneni). Dewlet zaten sansur virazena, gef-gurr kena. Nat-weta ma eşnaweni, hevalun bena heqaret pey kena. Vuna “Ti murteci yi, ti şerietci yi, nezuna ci yi”. Ancax ma cesaret keni g’ şî (şeri)) cumi u be (beri). Cesareti ma itya ya wet niviyerto. Feqet gerek ma hol bizuni g’ pey in cesaret tenya (tenya), pey şîyayîş u umeyîş cumi teyna merdim xwi nexelesnenu. Axirqiyamet de yew melaike ven deno (veng dano) vuno “Ya eyyuhel enbiya” (gele pexemberan) u “Ya eyyuhel ulema (gele zanayeyan)! Şîma wexto g’ dinya de cuwiye, şîma wezife xwi ardu ca?” In hedisi ra yeno zunayîş ke ehli ilmi mesul o. Allah ehli ilmi mesul tepşenu. Her mela gerek bizuno g’ mesul o. Wexto g’ qey (semed) xatir şari ya, yani qey xatir zerero g’ ci re yeno, wezifey xwi ca nearo, mesul o. Wa qeti bizuno g’ ceza beno. (...) Efendim boluciye nibena. In heq-huquq Cenabi Allay dawo insani. Herkes hurr o. Dini islami wexto g’ ume, va “Herkes hurr o”. Qur’an de yew heqe milki diyo insanun. Insan eşkenu milki xwi de teserruf bikeru. Heqi dexl u mudaxeley cewi (kesi) cine yo. Zuni ma Kurdki yo. Wexto g’ yew mi ra vajo “Ti zuni xwi qali mekir!” yan zi yew Erebi ra, yew Tirki ra vajo “Zuni xwi qali mekir!”, mudaxeley huquqe ilahi kenu. Cunke Cenabi Allay vato: şîma heq-huquqi yewbinun bidin. Heqi yewbinun re riayet bikerin. Hududi yewbinun bişînasnin. Heqi tu heta kum ca wo, heta uca şo. Cuwa wet sirayet mekir, tecawuz mekir. Aye ra Kurdkiqalikerdiş parcekerdiş u boluciye niya. Gerek herkes riayeti

heq-huquqi yewbinun bikero. Zuni xwi bimuso, bi reheti zuni xwi qali bikero. Zunun binun zi wa xwi re bimuso. Kum vajo “Boluciye ya” xeta ya, qala yunliş a (Puexî 2002).

3. 4. Mîrasê Îlîmanê Îslamî

Medreseyi vera modernbiyayîşê îlîmanê Îslamî yew vazîfeyo giran ardo ca. Çünke ma zanê ke modernbiyayîşê osmanîyan ra nata modernî wazenê ke reformê dînî virazê. Mîyanê modernan, xususan kemalîstan de dînî “maniyê averşiyayîş / teraqî” ameyêne diyayîş. Medreseyan de xebata ilmî têna semedê fehmkerdişê muradê îlahî yena kerdiş. Moderniye her çî kena yew wasita. Dînî zî înan rê xam niyo. Mavajî reformê dînî ke protestanîzm ke semedê kapîtalîzm sey yew paştâ pîl yena qebul kerdiş. Badê moderniyê rojawan, de reformê dînî zî pabesteyê ihtiyacê moderniyê ameyê kerdiş. Yan zî wina yew paralelî asena.

Nînan ra Çewlîgi de îmam û xoca yê ke mektebanê dewlete de wendo yew zemano dergî de bi şuphe ameyê qebul kerdiş. Mavajî çiyê balkêşo ke wextoke îmamî tayînê dewan biyê dewijan zaf qebul nêkerdî. Dewe de hem îmamê dewlet hem zî melayê medreseyi bibî. Zafê dewan de eke ê ke dewlet tayîn kerdî şarê mintiqa ra yo hurmetê melayan zano û melayî biyê îmam, ê ke dewlet tayîn kerdê biyê muezzîn. Wina mesela rê yew reyêk ameyo diyayîş û mesela kerda safî. Eke îmamî ke teber ra ameyî û muwazeneyî şarê nêzanêne zafê meseleyê nebaşî ameyê meydan. Mavajî gereyê melayan û dewijan biyo derheqê melayan û dewijan de tehqîqatî viraziyê. Helbet nê meseleyan de melayan mîyanê şarî de paştê xo hîna kerda zixm.

Eynî tewr derheqê malumatê ma de zî esto. Badê 12 Eylule Anqara ra semedê “îrşadî”, “alîmî” şawitê. Înan ra yewî yeno camiyê Hecî Xidir de weaz dano. Weazî de seba îteatê cuntayî cemat “îrşad” keno. Cemat qerqîliyeno la keso ke qal bikero çin o. Cemat ra yewî werizeno û vano “ay ra vajîn wa biyor war, ez ha sunetu ken”. Cemat zî pa werizeno û weazê cuntayê eskeriye zî kursî ra yeno war. Na mesela gelêk balkêş a. Çünke Çewlîgi de yew meseleya winasî qe camîyan de nêbena. Hîna nêşnawîyo ke cemat kursî ra mela ardo war.

3. 5. Merkezê Muxalefet Biyayîş

Medreseyan û mezunanê înan de muxalefet wasifo balkêş o. Çünke dewreyanê cîya- cîyayan de medreseyan bi hewayanê tewiran muxalefet kerdo. Her çend sey Seyda Mela Sileymanê Sipyenî tayî medreseyan de vera siyasete yew mesafeyek ronayo zî reyna Çewlîgi de muxalefet kerdişê melayan / medreseyan eşkera yo.

Mavajî Şakîr Epozdemîr ke ronayoxanê KPD ra yo. Goreyê vatişê ey Çewlîgî de zaf melayanê medreseyî paşt daya partiye inan. O bi fekê serekanê KDP Said Elçî ra vatenê: “Miyane Kurdan de tradîsyonê medresa esta. Ge ge temasê yin û siyaset zî esta. Xususan hereketê Barzanî rê hawilêka cîdî esta. Mesela ez zana bi hereketê Barzani, Çewlîgî de rehmeta Saidî [Elçî] zafi Melayî û şexî dormale xo de aredabi. Humartênê filan Mela, filan şexî.”

Serranê 1970in ra pey wexta ke xetê siyasî ya KDP hetê çepgirîye het şî melayanê medreseyan zî hetê partiyanê muhefezakar girewt. Mavajî MNP ra nat partiye ke na xeta siyasî de yê her wext Çewlîgî de gelêk reyî girewtî. Tercîhê siyasî yê medreseyan xususan dewreya darbeyê eskerîyê 12 Eylule de gelêk maruzê muameleyê xiraban benî. Xususan referandumê qanûna esasî yê 1982î Çewlîgî de bi yew nîsbeto berz red bî. Zafêrî melayê medreseyî îmamtiye ra erzîyê yan zî sirgûn biyê. Înan ra Mela Mehemed Muradan meseleyê xo wina vano:

“Uja di ez zaf nimenda. Nizdiye serr u nim, di seri ez uja menda. Ena hewi uja ra mi neqil xwi girot itya, ez umeya Dare Yeni, Cumiye Petroli. Bilaxere imtihuni imumti vejîya, ma şî Xarpet, mi imumti qezenc kerdi. 1977 di yo qanun vejîyabi, ena hewi itya qadroye imumti cine bi. Mi waşt ke yo dewa ke tenha ya, ez uja ders bîdi. Itya ra nesib mi bi ez şîya dewe Arzeng. Pabesteye Suelaxuni ya. Uja di elhemdulillahi new-des hebi telebeye mi bibi. Hire serri kusur ez uja di menda. Inqilabi Kenan Evreni ya pey, uja d’ yo surgun ma re ume. Uja ra ma şawit, ma şî Gexi. Mi istifa kerd. Badi istifayî ez şîya Qiziltepe-Merdin. Medreseye fiex Selaheddini di guere hire serri kusur mu ara da ci. Ma uja ders deni telebun. Heddi ma nebi, tabi guere quwetî xwi ma ders deni. Nizdiye hiris hebi telebe bibi, elhemdulillah. Tabi, şexî uja hunci (anci, reyna) eynî şekilde meaşî ma deni. Vatin yin uja cendek meaş do tu, yi zi ehendek meaşî mi deni. Di-hire serri mi uja ders da” (Mela Mehemed 2003, r. 7-8).

4. NETÎCE

Na xebate de seba fehmkerdîşê tewirê medreseyan prosesê modernbîyayîşî ame xebatnayene. Xebate de perspektîfê îlmanê cematkî yê modern ke şerq û mueseseyê şerqî sey yew meful yenê dîyayîş, rexne bî û şerq û mueseseyê şerqî sey yew kerdoxî / failî ameyê qebul kerdiş. Xebate de ameyo dîyayîş ke medreseyî, sey yew iqtîdar, mîyanê şarî de xebitîyê. Bi fonksîyonanê cîya-cîyayan heyatê xo û tesîrê xo dewam kerdê. Medreseyan mîyanê şarî de fonksîyonê halkerdîşê sey dewayanê medenî, deyn, arazî ardo ca. Reyna medreseyan sey yew merkezê muxalefetê siyasî, kulturî û dînî xebitîyê. Fonksîyonê bînî zî o yo ke wextê qedexekerdîşê kirdkî / zazakî de medreseyan kirdkî / zazakî sey zîwanê perwerdeyî qebul kerda.

Medreseyi her çiqas tarîxê ma yê nezdîye de qedexe biyê la reyna bi cîya-cîya temsîlan eşkê estbîyayîşê xo dewam bikerê. Na xebate de asayo ke xebatê wareyi / sahayî seba fehmkerdîşê rojhelat zaf muhîm ê. Helbet tîya de perspektîfê îlmanê cematkî yê modern ra xelisiyayîş şarto ewil o. Çünke no perspetîfî de cemat têna cematê rojawan o û ê bîn ganî seba ameyîşê sewîyeyê înan bixebitê. Cigêrayîşanê rojhelat û muesesanê rojhelat de, ganî rojhelat sey yew cemato xoser, wayîrê bawerî, tarîx, kultur bêro vînayîş û sey yew kerdox / faîl qebl bibo.

5. ÇIMEYÎ

- Adorno, T. W., Horkheimer, M. (1995). *Aydınlanmanın Diyalektiği I*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Berger, P., Berger, B. û Kellner, H. (2000). *Modernleşme ve Bilinç*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Buegij, Mela Feyzi. (2005). Mela Silêmanî Sipênî -III, *Roportajkerdixî: W. K Merdimîn*. -N. Celalî-W. Zozanî, Kovara Vate, İstanbul.
- Epözdemir, Ş. (2009). *Medreseyên Miran*. <http://www.rizgari.com/modules.php?name=RizgariİNiviskar&cmd=read&id=184629/01/2009>.
- Epözdemir, Ş. (2010). *Medreseyên Neqşebendiyan I*. <http://www.rizgari.com/modules.php?name=RizgariİNiviskar&cmd=read&id=185529/01/2009>.
- Coşkun, V., Derince, Ş. M., Uçarlar N. (2010). *Dil Yarası: Türkiye’de Eğitimde Anadilinin Kullanılması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri*. Diyarbakır: DİSA (Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırma Enstitüsü).
- Giddens, A. (2010). *Modernliğin Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kaymakcan, R. (2006). *Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler*. http://www.dem.org.tr/makaleler/dinegitimi_recep_06072006_EKEV.pdf Resavacı 18 Nisan 2012.
- MEB, (2012) *Tevhid-î Tedrisat*. http://www.meb.gov.tr/inkilaplari/egitim/tevhidi_tedrisat.htm 19/04/2012.
- Mela Emerî, Mehmedî. (2005). Çewligî Ra Seydayo Namedar Mela Silêmanî Sipênî-I *Roportajkerdixî: W. K Merdimîn Vate Dergisi*24, 134-147, İstanbul.
- Huni, Mela Mehemed Elî (2004). “Zûnî Ma Weş o La Alimû İhmal Kerdo”, *Roportajkerdixî: W. K Merdimîn-N. Celalî Vate Dergisi* 22, 34-56 İstanbul.
- Muradan, Mela Mehemedî. (2003). “Ez İnê Zê Yew Musibetêk vîna”, *Roportajkerdixî: W. K Merdimîn-N. Celalî, Vate Dergisi*21, 4-18, İstanbul.
- Siwanij, Mela Mehemed Elî (2005). Mela Silemani Sipeni-II, *Roportajkerdixî: W. K Merdimîn-N. Celalî-W. Zozanî, Vate Dergisi*, 25, 101-112
- Özsoy, S. (2009). “Türk Modernleşmesi”, *Demokrasi ve Eğitim: Dewey Perspektifinden Bir Çözümleme. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9 (4), 1895-1931.

- Puexî, Mela Kamîl. (2002). "Werrekîna İn Melayî Mumtazî Biûmenî Yew Ca", *Roportajkerdax: W. K Merdimîn, Vate Dergisi*, 18, . . sayfa numaraları eksik
- Şengül, S. (2008). *Bilgi, Toplum, İktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesi ile Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Wallerstein, I. (2005). *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*. 2. Baskı. İstanbul: Weşanxaneyaya Aram.
- Vali, A. (2010). Kürt Aydınları Modernleşmeye Pozitivistçe Yaklaşıyor. *Roportaj: Fırat Aydınkaya, Dipnot Dergisi*, 1, İstanbul.

Extended Abstract

Modernity has begun in the west and influenced the whole world. It is a dominant trend, encompassing all areas of life. Modernity, the nation-state-assisted, set up the monopoly of all areas of life. For instance, the use of firearm in the security field is in the state's monopoly. In addition, it is in force in the field of education. Education, and educational institutions are under the control of the state. In the process of modernization, education and educational institutions such as schools are very important because national states accomplish their targets through educational institutions. For example, primary schools have an important role in the construction of citizens and vocational schools provide the needs of the market manpower.

However, communities are exposed to modernization protecting themselves against modern projects with different strategies and focused against. Counter-strategies that are produced against modernization can be seen in all areas of life. Resistance of east / Kurdish madrasas are a good example in education area. Eastern / Kurdish Madrasas are prohibited with the law of TevhîdîTedisat. However, the madrasas have continued their activities in the underground. In this way, madrasas have retained themselves and its people from the effects of modernization. Especially the religious sciences were preserved. Reform in religion were to be implemented as a project of modernity in the early stages of the Republic.

The aim of this study is to research how the madrasas stay out Tevhîdî Tedrisat and by which strategies continue their effects. Method of the study is qualitative. It is based on screening of the literature and obtaining data from in-depth interviews on the subject / topic. In the study, contrary to modern social sciences, the east has been recognized as a subject / maker although, in the modern social sciences the east is analyzed as an object. In the study, this approach has been criticized and all actions of the east are analyzed in the context of its subjectivity.

As a result, the madrasas are committed as a power in the society. They have continued to impact the society by performing different functions. These functions transformed madrasas into a power in the society. Madrasas have resolved problems among people related to civil law, land law, and. In this sense, they worked as a court. Madrasas are a religious, political and cultural opposition center. Another positive aspect of madrasas was that they maintained teaching Zazaki/Kirdki Kurdish (as well as Kurmanji Kurdish) at a time when Kurdish language was banned.